

Reading Qur'anic Ruku Divisions as Paragraphs and Applying This Approach to the Eleventh Ruku of Surah al-Nahl

Zahra Rafei Majoomerd¹, Ahmad Zarezardini^{2✉}, Yahya Mirhoseini³

1. M.A. in Quran and Hadith Sciences, Meybod University, Meybod, Iran. Email: zahra1379rafei@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran. Email: zareardini@meybod.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran. Email: mirhoseini@meybod.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Receive Date: 27 March 2025
Revise Date: 13 June 2025
Accept Date: 13 July 2025
Available Online: 13 July 2025

Keywords:

Quranic rukus;
Surah al-Nahl;
semantic layers of the Quran;
exegetical segmentation;
paragraph;
thematic units of the Quran

ABSTRACT

Objective: Ruku is one of the divisions of the Quranic text. According to one view, its origins date to the time of the Prophet Muhammad, while evidence indicates that it received attention in earlier centuries. This study examines the eleventh ruku of Surah al-Nahl, comprising verses 77–83, as a paragraph. It seeks to offer a new approach to studying Quranic rukus and to provide a basis for identifying layers of meaning through the examination of Quranic discourse units.

Method: The study adopts a descriptive-analytical approach. It first identifies the principal theme or central topic of the selected ruku and explains its semantic independence as a textual unit. It then compares the boundaries of this ruku with the contextual divisions adopted by seven Quranic commentators for the same passage. Through this comparison, the study examines the distinctive features and advantages of ruku-based segmentation, focusing on how the delimitation of a passage affects the coherence and interpretation of its content.

Results: The findings indicate that the commentators' differing contextual divisions present several interpretive problems within the passage examined. These include imprecise understanding of the text and obscuring its principal purpose, thematic heterogeneity and disproportion between topics, loss of connections between discussions, intermingling of content, and disruption of the meaning conveyed by the discourse. The comparison highlights the importance of textual boundaries in preserving relationships among topics. It also shows how differences in segmentation can affect the recognition of a passage's central theme and its treatment as a coherent semantic unit.

Conclusion: The study concludes that these interpretive difficulties arise from a more fundamental problem: insufficient attention to the opening and closure of discourse. Carefully determining where a textual section begins and ends can assist in identifying Quranic semantic units, paragraphs, or discourse units. Accordingly, examining ruku boundaries offers a basis for reconsidering the organization of the selected passage and clarifying the relationship between textual segmentation, thematic coherence, and the understanding of Quranic discourse.

Cite this article: Rafei Majumard, Z., Zare Zardini, A., & Mirhosseini, Y. (2026). Reading Qur'anic Ruku divisions as paragraphs and applying this approach to the eleventh Ruku of Surah al-Nahl. *Journal of Islamic Literary Studies*, 5(2), 21-41. <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143399.1248>

© The Author(s) retain the copyright.
DOI: <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143399.1248>

Publisher: University of Kurdistan.

Introduction

Ruku denotes a thematic division of the Quran comprising verses organized around a common subject. Unlike divisions based on relatively fixed textual length, its boundaries are associated with changes in meaning and discourse. Although one historical view traces this arrangement to the Prophet Muhammad, both its origins and the number of rukus have been discussed differently in the literature. The present study adopts the division into 555 thematic units, within which Surah al-Nahl contains sixteen rukus. It approaches these units through paragraph theory, emphasizing their relative semantic independence and their connections within the larger surah. The research examines the eleventh ruku of Surah al-Nahl, verses 77–83, as a paragraph. This passage brings together resurrection, divine knowledge and power, human cognition, and material blessings. Its thematic diversity provides an opportunity to investigate how apparently different subjects contribute to a unified argument. The study asks how a paragraph-based reading reveals verbal and semantic coherence and what interpretive difficulties arise when commentators adopt different textual boundaries. Its objective is to clarify the contribution of ruku-based reading to identifying Quranic discourse units and their layers of meaning.

Methodology

The study employs a descriptive-analytical method grounded in the relationship between thematic segmentation and paragraph organization. A paragraph is understood as a relatively independent semantic unit whose sentences develop a central idea while maintaining connections with surrounding units. The analysis identifies the topic sentence, supporting statements, concluding statements, and transitional expressions within verses 77–83. It examines their contribution to the passage's governing theme and compares the selected ruku with adjacent passages to distinguish continuity of discourse from identity of subject.

The second stage compares the ruku boundaries with contextual divisions discussed in seven commentators' interpretations. The comparison considers where each interpretive unit begins and ends, whether its opening establishes the central proposition, and whether its conclusion completes that proposition. Particular attention is given to excluding verse 77, incorporating material from the preceding ruku, or extending the passage beyond verse 83. The analysis evaluates the consequences of these decisions for thematic proportion, connections between statements, and the identification of the passage's principal purpose.

Results

The paragraph-based reading identifies verse 77 as the topic sentence, establishing divine possession of the unseen and unrestricted power, including the power to bring about resurrection. Within the article's interpretation, the reference to divine knowledge addresses the question of how dispersed bodily elements can be known after death, while divine omnipotence addresses their reassembly. Verses 78–81 function as supporting statements, developing this proposition through human faculties of knowledge, the flight of birds, and provisions for habitation, clothing, and protection. Their diversity therefore contributes to an overarching account of divine knowledge and power. The study also identifies an ordered correspondence between the assertions of knowledge and power in verse 77 and the description of birds and their divine sustenance in verse 79.

A more integrated reading organizes these supporting statements around different dimensions of the unseen. The study distinguishes matters withheld from human knowledge, particularly the Hour, from hidden capacities that humans can discover through hearing, sight, and thought. It tentatively interprets the reference to birds as a challenge to divination through their flight, contrasting such practices with knowledge acquired through the faculties God provides. The repeated expression *jaala* directs attention to useful capacities embedded in created things. Animal skins, wool, hair, mountain shelters, and protective garments exemplify resources

whose benefits require recognition, adaptation, or processing. The article thus distinguishes this passage's emphasis from earlier descriptions of immediately usable blessings.

Verses 82–83 provide the conclusion: the Prophet's responsibility is clear communication, while rejection can persist despite recognition of divine blessings. The article therefore locates the problem in human response rather than an absence of evidence or cognitive resources. The final reference to disbelievers also supplies a transition to verses 84–89, which address their eschatological situation. This lexical connection preserves continuity without eliminating the semantic independence of the two units. The passage consequently exhibits an identifiable opening, development, and closure, while remaining connected to the surrounding discourse. The comparison with commentary divisions identifies imprecise interpretation, obscured purpose, thematic imbalance, weakened connections, intermingled discussions, and disruption of semantic unity. Beginning at verse 78 separates the supporting material from its governing proposition and, according to the study, complicates the relationship between divine agency and natural causes in explaining birds' flight. Including verses 75–76 imports examples belonging to the preceding argument, whereas extending the unit to verses 89 or 90 combines distinct discussions or interrupts another developing subject. These differences appear in the treatment of verses 78–89 in *Anwar-e Derakhshan* and *Ahsan al-Hadith*, verses 75–90 in *Safwat al-Tafasir*, and verses 75–83 in *Min Huda al-Quran*. Divisions ending at verse 83 retain an appropriate conclusion even when their openings differ. The criticism therefore concerns particular boundary decisions rather than treating every aspect of an alternative division as equally problematic.

Conclusion

The study concludes that verses 77–83 constitute a coherent paragraph whose varied subjects are organized through divine knowledge, power, and possession of the unseen. Identifying the functions of individual verses clarifies how epistemic faculties, observable phenomena, and material resources support this central theme. It also explains how the passage reaches a conclusion concerning recognition and denial before transitioning to the following discourse. Reading the ruku as a semantic unit makes its internal organization and relative independence more explicit.

The interpretive problems examined are traced to insufficient attention to the opening and closure of discourse. Removing an introductory proposition, attaching an inappropriate conclusion, or combining distinct units can obscure the relationships that guide interpretation. Conversely, attending to ruku boundaries helps preserve the relationship between a central claim, its supporting material, and its conclusion. The contribution of this case study is to connect the traditional organization of Quranic rukus with paragraph analysis, demonstrating how textual delimitation can assist the recognition of coherent discourse units and the interpretation of their interrelated meanings.

خوانش رکوعات قرآن به مثابه پاراگراف (بند) و کاربست آن بر رکوع یازدهم سوره نحل

زهرا رفیعی مجومرد^۱، احمد زارع زردینی^۲، یحیی میرحسینی^۳

۱. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، میبد، ایران. ایمیل: zahra1379rafi@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران. ایمیل: zarezardini@meybod.ac.ir

۳. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران. ایمیل: mirhoseini@meybod.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۰۷ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۲۳ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۲ تیر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار: ۲۲ تیر ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

رکوعات قرآنی؛

سوره نحل؛

لايه‌های معنایی قرآن؛

سياق‌بندی تفسیری؛

پاراگراف (بند)؛

واحد‌های موضوعی قرآن

هدف: رکوع یکی از تقسیم‌بندی‌های متن قرآن کریم است که بر اساس یک دیدگاه، پیشینه آن به عصر پیامبر اکرم (ص) بازمی‌گردد و شواهدی نیز از توجه به آن در سده‌های پیشین وجود دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل رکوع یازدهم سوره نحل، شامل آیات ۷۷ تا ۸۳، به مثابه یک پاراگراف انجام شده است. این بررسی می‌کوشد دریچه‌ای تازه به مطالعه رکوعات قرآن بگشاید و زمینه‌ای برای شناسایی لایه‌های معنایی متن از طریق بررسی واحدهای گفتار قرآنی فراهم سازد.

روش پژوهش: پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی انجام شده است. در مرحله نخست، مضمون اصلی یا موضوع محوری رکوع منتخب شناسایی و استقلال معنایی آن به عنوان یک واحد متنی تبیین شده است. سپس، محدوده آیات این رکوع با سیاق‌بندی هفت مفسر در همین بخش از سوره نحل مقایسه شده است. این مقایسه با تمرکز بر نقش مرزبندی متن در انسجام مطالب و چگونگی فهم آن‌ها، وجوه تمایز و امتیاز رکوع‌بندی را بررسی می‌کند و نسبت میان تعیین حدود یک بخش و تشخیص وحدت معنایی آن را مورد توجه قرار می‌دهد.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاق‌بندی‌های متفاوت مفسران در محدوده بررسی‌شده با مشکلاتی در فهم و تبیین متن همراه بوده است. این مشکلات عبارت‌اند از فهم غیردقیق متن و مخدوش شدن هدف اصلی آن، ناهمگونی و عدم تناسب میان مباحث، از بین رفتن ارتباط میان موضوعات، درهم آمیختگی مطالب و شکسته شدن دلالت کلام. مقایسه این تقسیم‌بندی‌ها اهمیت تعیین حدود متن را در حفظ پیوندهای معنایی میان مباحث آشکار می‌سازد. همچنین، نشان می‌دهد که تفاوت در مرزبندی بخش‌ها می‌تواند بر تشخیص موضوع محوری و درک مجموعه آیات به عنوان یک واحد معنایی منسجم تأثیر بگذارد.

نتیجه‌گیری: پژوهش نتیجه می‌گیرد که اشکالات یادشده از مسئله‌ای بنیادی‌تر، یعنی بی‌توجهی به افتتاح و اختتام کلام، سرچشمه می‌گیرد. دقت در تعیین آغاز و پایان بخش‌های متن می‌تواند به شناسایی واحد معنایی، پاراگراف یا گفتار قرآنی کمک کند. بر این اساس، بررسی مرزهای رکوع، زمینه‌ای برای بازاندیشی در سازمان معنایی آیات مورد مطالعه فراهم می‌آورد و نسبت میان تقسیم‌بندی متن، انسجام موضوعی و فهم گفتار قرآنی را روشن‌تر می‌سازد.

استناد: رفیعی مجومرد، زهرا؛ زارع زردینی، احمد؛ و میرحسینی، یحیی. (۱۴۰۵). خوانش رکوعات قرآن به مثابه پاراگراف (بند) و کاربست آن بر رکوع یازدهم سوره

نحل. *دراسات الادب الاسلامی*، ۵(۲)، ۴۱-۲۱. <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143399.1248>

مقدمه

رکوع یکی از تقسیمات درونی و تفصیلی قرآن است که جمع آن رکوعات است. منظور از رکوع، بخش یا گروهی از آیات است که در یک موضوع آمده و اتحاد مضمونی دارند که با شروع آن موضوع، رکوع آغاز می‌گردد و با تغییر و تحول کلام به موضوعی دیگر ختم می‌شود (خرم‌شاهی، ۱۳۷۷ش: ۱۱/۱). رمز رکوع «ع» است.

لازم به ذکر است در میان مصاحفی که از قرون اخیر به‌جامانده است کمتر مصحفی را می‌توان یافت که علامت رکوعات در آن درج شده باشد؛ درحالی‌که این علامت در مصاحف هندی و پاکستانی رواج دارد (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۴ش: ۴۵). به همین جهت در منابع علوم قرآنی، مباحث مفصلی در این زمینه یافت نمی‌شود (همان: ۴۵). از دیگر علت‌های بی‌توجهی به تقسیم‌بندی رکوعات را می‌توان ناشی از بی‌توجهی ملک فاروق، پادشاه مصر، در «مصحف امیری» خود دانست؛ چراکه بعدها این مصحف، شهرت یافته و مبنای چاپ و نشر مصاحف دیگر در جهان اسلام قرار گرفت (همان: ۱۰۰). این بی‌توجهی به علامت‌گذاری رکوعی قرآن، روی مصاحف کشور جمهوری اسلامی ایران نیز اثر گذاشت و به همین دلیل است که اکثر قرآن‌های چاپی موجود، فاقد این علامت هستند؛ بر اساس مشاهداتی که در این زمینه انجام شده است، بیشترین توجه به این نشانه‌گذاری، در بین مصاحف هندی و پاکستانی یافت می‌شود (رفیعی مجومرد، زارع زردینی و میرحسینی، ۱۴۰۳ش: ۱۶).

این پژوهش سعی دارد تا با بررسی رکوع یازدهم سوره نحل در کنار نشان‌دادن اهمیت خوانش رکوعی سوره‌های قرآن، پیامدها و آسیب‌های بی‌توجهی به این امر را در سیاق‌بندی مفسران بیان کند.

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است، به این صورت که ابتدا خوانش رکوع یازدهم سوره نحل مورد بررسی قرار می‌گیرد که در این نوع خوانش ضمن بیان ارتباط بین آیات و یافتن موضوع اصلی هر رکوع، وجه شباهت‌ها و اختلافات رکوع یازدهم با رکوع پیشین خود، به‌منظور یافتن هدف و مقصود اصلی رکوع و نشان‌دادن تمایز معنایی و موضوعی رکوع بررسی می‌شود. پس از آن، شیوه ارتباط‌یابی و بررسی مضامین آیات در تفاسیر مختلف مورد تحلیل قرار گرفته و وجه امتیاز روش خوانش رکوعی، نسبت به سایر روش‌های فهم متون بیان می‌شود.

سؤالات پژوهش

مقاله حاضر با خوانش رکوع یازدهم سوره نحل به‌مثابه واحد معنا/پاراگراف در راستای پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

۱. این رویکرد خوانشی، چگونه می‌تواند انسجام لفظی و معنایی آیات محدوده خود را نشان دهد؟

۲. مهم‌ترین آسیب‌های عدم توجه به این رویکرد در سیاق‌بندی مفسران کدام است؟

پیشینه پژوهش

به‌عنوان پیشینه‌ای از این مسأله، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقاله «تشخیص شباهت معنایی بین آیات قرآن با Doc2vec» نوشته منوا و همکاران (۲۰۲۱)، به بررسی ارتباط و شباهت معنایی میان آیات قرآن کریم با استفاده از تکنیک‌های مدرن پردازش زبان طبیعی (NLP)، به‌ویژه جاسازی‌های Doc2vec پرداخته است که بر اساس آن آیات به‌صورت دوه‌دو مورد بررسی قرار گرفته و بر اساس آن ارتباط یا عدم ارتباط آیات به‌دست‌آمده است. نتایج نشان داده که ۳۰۷۹ جفت آیه از نظر معنایی مرتبط هستند. بااین‌وجود، این روش باوجود داشتن مزایا نمی‌تواند هدف کلی‌ای که یک سوره در پی اثبات یا تذکر و یادآوری است را نشان دهد.

مقاله «مصطلح الركوع فی المصاحف مدلوله، نشأته و أقوال العلماء فیه» نوشته السندی (۱۴۳۷)، به پدیده تاریخی و منحصر به فرد تقسیم قرآن به «رکوع» در مصاحف بخاری و ماوراءالنهر پرداخته، منشأ و معنای آن را بررسی می‌کند و با روش توصیفی - تحلیلی دیدگاه‌های مختلف علما را در این زمینه تحلیل می‌نماید. نتایج بیانگر آن است قدیمی‌ترین کاربرد اصلاح رکوع مربوط به مناطق آسیایی مرکزی به‌ویژه بخارا و اطراف آن است. ضمن اینکه شمارش رکوع‌ها (تعداد بخش‌های تقسیم‌شده قرآن به این شکل) در میان علمای مختلف متفاوت بوده است.

مقاله «بررسی نظم در سوره‌های قرآن؛ کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین» نوشته زارع زردینی (۱۳۹۵)، با روش تحلیل شکلی - محتوایی سعی دارد تحولی در واحد نظم، از آیات به سوره‌ها، از ساده به پیچیده و از واحدهای لفظی و معنایی واژگان به پاره متن‌ها را ایجاد کند. به همین منظور چپینش آیات در رکوعات سوره یاسین مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. نتایج بیان می‌دارد که سه موضوع توحید، معاد و رسالت در این سوره خودماناست^۱ یعنی هم پیکره اصلی سوره و هم در جزئیات متبلور شده و نظم موجود در آن پیچیده است.

مقاله «گونه‌شناسی ساختار چپینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سوره بقره)» نوشته زارع زردینی؛ لسانی فشارکی و خلیلی (۱۳۹۸)، با هدف شناسایی انواع الگوهای گفته پردازی در رکوعات سوره بقره نگاشته شده است. این پژوهش با استفاده از روش‌های مختلف تحلیل شکلی و محتوایی و نیز روش‌های نقد متن، به بررسی الگوهای حاکم بر رکوعات سوره بقره می‌پردازد و نتایج حاکی از این است که این شیوه تحلیل محتوایی و پرداختن به الگوهای گفته پردازی در مورد سایر سوره‌ها نیز مطابقت دارد و حتی ممکن است الگوهایی فراتر از این مقاله در آنان یافت شود.

مقاله «ساختارشناسی سوره مبارکه فتح در پرتو بلاغت سامی^۲ با تأکید بر تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوعات)» نوشته زارع زردینی؛ صحرایی اردکانی و جنتی فیروزآبادی (۱۴۰۰)، الگوی بلاغت سامی را در سوره مبارکه فتح با روش تحلیل بلاغی را مورد بررسی قرار داده است. به همین منظور از محدوده ابتدا و انتهای رکوعات این سوره استفاده شده تا ساختار بیان مطالب خصوصاً نظم متقارن و معکوس را به‌خوبی نشان دهند. در واقع این مقاله به بررسی الگوی بلاغت سامی در سوره مبارکه فتح با روش تحلیل بلاغی پرداخته است و نتایج نشان می‌دهد که چپینش رکوعات در این سوره کاملاً منطقی است و از الگوی بلاغت سامی پیروی می‌کند و هر یک از رکوعات نظم دقیق و مشخصی داشته و مفاهیم منسجمی را القا می‌کنند.

مقاله «رکوعات قرآنی از پیشینه تاریخی تا کاربردها در فرهنگ اسلامی» نوشته صادقی تورانیشتی؛ میرحسینی و زارع زردینی، احمد (۱۴۰۰)، پیشینه تاریخی رکوعات و کاربردها آن در فرهنگ اسلامی را مورد بررسی قرار داده است. در واقع هدف این پژوهش، بیان ارتباط رکوعات با بحث پاراگراف‌بندی است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی می‌کوشد با استفاده از مطالعات خوانش متن، ارتباط رکوعات را با بحث پاراگراف‌بندی بررسی کند و نتایج می‌داد که رکوعات دقیقاً مترادف و همانند پاراگراف در مطالعات خوانش متن است و مبنای تقسیم‌بندی آیات یک سوره در قالب رکوعات، توجه به معناست.

کتاب «خلاصه قرآن رکوع به رکوع» نوشته اقبال (بی تا)، تمامی سوره‌های قرآن را به‌صورت رکوع به رکوع مورد بررسی قرار داده و از این طریق، باب آشنایی با موضوعات و مطالب درون سوره‌های قرآن را به‌صورت ساده و کلی فراهم کرده است. این کتاب که به زبان اردو نوشته شده است؛ مطالب قرآن را به نحوی بر پایه رکوعات جمع‌بندی کرده است که گویی یک طرح کلی از مطالب درون سوره‌های قرآن ارائه داده است.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا در جهت تکمیل پژوهش‌های پیشین، از زاویه‌ای نو به تحلیل رکوع یازدهم سوره نحل بپردازد و آن را به‌عنوان واحدهای مستقل معنایی بازخوانی نماید. هم‌چنین می‌کوشد تا کاربرد رکوعات در تفسیر قرآن و وجه تمایز و برتری آن نسبت به تقسیم‌بندی‌های متنوع سایر مفسران را تحلیل و بررسی نماید. رکوع یازدهم سوره نحل از این جهت انتخاب شده است که مطالب متنوعی اعم از معاد، توحیدشناسی و ذکر نعمت‌های خداوند در راستای یک هدف واحد به کار می‌گیرد و تمامی اجزای یک پاراگراف که لازمه یک متن استاندارد و علمی است را به طور کامل در ساختار خود نشان می‌دهد.

^۱ خودمانایی نوعی تئوری است که در آن هر جزئی از الگو همانند و مشابه کل است در واقع تمام ویژگی‌های کل در اجزایش وجود دارد و هر جزء می‌تواند نماینده کل باشد (زارع زردینی، ۱۳۹۵: ۳۳).

^۲ بلاغت سامی یکی از شیوه‌های بررسی نظم ساختاری است و بر ترکیب‌های اساسی زبان مانند توازی، مقابله معکوس و نظم محوری اتکا دارد و در تمام سطوح متن استفاده می‌شده است. بیان ساختارهای زبانی در سطوح گوناگون، وظیفه اصلی این شیوه تحلیل بلاغی بوده است؛ بنابراین هماهنگی اجزاء سوره‌ها در تناسب آن‌ها، تأثیر جنبه‌های ساختاری بر مضمون و محتوای ساختاری قرآن، نظم و ارتباط یابی از طریق واحدهای مشابه هم معنا، تمثیل، تضاد، ترادف و... از ویژگی‌های ادبی قواعد نظم متقارن در زبان سامی است (احمدیار و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۷).

چارچوب نظری

رکوع

رکوع از نظر لغوی به معنای خم شدن و سرپایین آوردن (قرشی، ۱۳۷۱ ش: ۳/۱۲۰)، انحناء و رکوع نماز است (جوهری، ۱۳۷۶ ش: ۴/۲۷۵). راغب در این زمینه می‌گوید: رکوع به معنای خم شدن است. گاهی در هیئت نماز و گاهی در اشاره به تذلل و تواضع به کار می‌رود که آن تذلل ممکن است در عبادت باشد و یا غیر از آن (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ ق: ۱/۲۰). رکوع یکی از اصلاحات کهن برای اشاره به نوعی تقسیم‌بندی و تعیین محدوده‌های متنی در سوره‌های قرآن است. قدیمی‌ترین استعمال واژه رکوع برای اشاره به بخشی از آیات قرآن در روایتی از عایشه است و در آن چنین بیان شده است:

«حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَتَمَنَّى إِلَيْهِمَا ثَالِثًا لَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا الثُّرَابُ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ وَقِيلَ هَذَا كَانَ مِمَّا يُتْلَى فِي الْقُرْآنِ فِي سُورَةِ يُوسُفَ فِي الرُّكُوعِ الثَّانِي أَوِ الثَّلَاثِ»^۱ (ابن فرقد الشيباني، الکسب: ۱/۶۱).

بر اساس یک نظر، قرآن کریم بر حسب تعلیم پیامبر اکرم (ص)، به ۵۵۵ واحد موضوعی تقسیم می‌شود. این تقسیم از قدیم‌الایام به رکوعات قرآنی مشهور بوده است و در بسیاری از نسخه‌های قرآنی با علامت «ع» (رکوع) در پایان هر قسمت مشخص شده است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹ ش: ۲۱۹/۱) که روی آخرین کلمه آیه آخر از هر بخش قرار می‌گیرد (روح‌بخش، ۱۳۸۹ ش: ۱/۱۹). هر بخش متشکل از چند آیه که از نظر موضوع و معنا، به هم مرتبط هستند (اکبری، ۱۳۸۷ ش: ۶۹). به عبارت دیگر از جمله تقسیم‌بندی‌های قرآن رکوع است که آن برخلاف سایر تقسیم‌بندی‌های قرآنی، طول و اندازه مساوی و معینی ندارند؛ بلکه هر رکوع فرازی چند از آیات قرآن است که معمولاً دارای محور موضوعی واحدی هستند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۵ ش: ۱/۱۴۱). در واقع هر رکوع در قرآن، مبین قضیه‌ای خاص در هر سوره است و رکوعات بیشتر در سوره‌های بزرگ وجود دارد (روح‌بخش، ۱۳۸۹ ش: ۱/۱۹). به همین جهت می‌توان گفت که تقسیم قرآن به رکوع، نوعی تقسیم‌بندی محتوایی قرآن کریم است.

در مورد تعداد رکوعات نظرات مختلفی وجود دارد از جمله نظر مشهور که تعداد آن را ۵۴۰ فقره ذکر نموده است (شیبانی و همکاران، ۱۴۰۹ ق: ۱۴۶؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۹۱ ش: ۱۲۵)، برخی نیز تعداد آن را ۵۵۶ عدد، مطابق با مصاحف چاپ شده هندی عنوان کرده‌اند (مستفید و دولتی، تقسیمات قرآنی و سور مکی و مدنی، ۱۶)، مدیر شانه‌چی بر اساس قرآن چاپ شده در سال ۱۲۷۴ که برگرفته از چاپ لایپزیک و به اهتمام ملا محمد جعفر تهرانی است؛ شماره رکوعات را ۵۸۴ ذکر کرده است (مدیر شانه‌چی، ۱۳۶۲ ش: ۱۲۷-۱۷۴). محمد صباغ نیز تعداد آن را ۷۳۰ می‌پندارد (مستفید و دولتی، ۱۳۸۴ ش: ۱۶). مبنای تحقیق در این پژوهش، تعداد ۵۵۵ واحد رکوعی قرآن کریم است که بر اساس آن، سوره نحل دارای ۱۶ رکوع خواهد بود (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۴ ش: ۶۱).

پاراگراف و ارتباط آن با خوانش متن

واژه پاراگراف برای اولین بار توسط فردی در دانشگاه آبردین پدید آمد. این کلمه ریشه یونانی دارد و آن برگرفته از para به معنای کنار و graph به معنای نوشته است. آن در ابتدا به عنوان ابزاری برای نشانه‌گذاری متن از آن استفاده می‌شد و به عنوان نمادی در حاشیه پاراگراف قرار داده می‌شد تا یک وقفه قابل توجه در تداوم گفتار را نشان دهد (Rodagers, 1966, p. 178). آن در فارسی معادل با بند، قطعه، جزو و فقره به کار می‌رود (معین، ۱۳۸۷ ش: ۱۵۸).

بند واحدی اطلاعاتی است که پیرامون اندیشه‌ای خاص که به آن اندیشه اصلی می‌گویند، شکل می‌گیرد. بند مطلوب، بندی است که خواننده بتواند از طریق ساخت و گستره آن، این اندیشه اصلی را به درستی دریابد (حرّی، ۱۳۶۰ ش: ۵۷). به طور معمول یک پاراگراف وظیفه انتقال یک ایده مستقل یا یک مؤلفه خاص از یک مفهوم بزرگ‌تر را برعهده دارد (Šafranĳ, Bogdanović).

^۱ از عایشه روایت شده است که وی از رسول خدا نقل می‌کند که اگر برای انسان دو دره پر از طلا داشته باشد، باز هم سومی را طلب می‌کند و شکم انسان جز با خاک پر نمی‌شود و خداوند توبه بندگان را می‌آمرزد و گفته شد این از آن چیزهایی است که در قرآن در رکوع دوم یا سوم سوره یونس تلاوت می‌شد.

594, p. 2022, Bulatović &); به عبارت دیگر، پاراگراف‌ها بدنه نوشتار را می‌سازند و اگر بدنه هر نوشتاری را به صفحه شطرنج تشبیه کنیم، هر یک از خانه‌های سفید و سیاه صفحه، در حکم یک پاراگراف است (بابایی، ۱۳۹۶ش: ۱۷۲).

یک پاراگراف به طور معمول به عنوان گروهی از جملات تعریف می‌شود که یک ایده واحد (مفهوم، اندیشه و موضوع) را توضیح می‌دهد و با یک فاصله یا فرورفتگی از پاراگراف‌های دیگر در یک صفحه متن متمایز می‌شود (Šafranĳ, Bogdanović & 2022, p. 594, Bulatović); اما لازم به ذکر است که در مطالعات علمی زبان‌شناسی کاربردی، چیزی فراتر از شکل ظاهری یک بند، مورد نظر است. در واقع، یک گفتمان مکتوب، به عنوان رسانه‌ای برای بیان افکار نویسنده عمل می‌کند و اگر به طور مؤثری ساخته شده باشد، افکار نویسنده را به شیوه‌ای منطقی و منسجم به خواننده منتقل می‌کند (yu, 2022, p. 129). یک پاراگراف اساساً یک گزاره خاصی از متن را بیان کرده و متعاقباً آن را اثبات کرده و یا توضیح می‌دهد (Šafranĳ, Bogdanović & 2022, p. 597, Bulatović).

به طور کلی هر پاراگراف، باید از نوعی استقلال برخوردار باشد. استقلال هر مطلبی نیز وابسته به استقلال هسته مرکزی آن است. پس هر پاراگرافی، توضیحاتی محدود و با جملاتی معدود درباره نکته‌ای است که اگرچه با نکات دیگر ارتباط زنجیروار دارد، از استقلال نسبی برخوردار است؛ بنابراین دور از واقع نیست اگر گفته شود: هر پاراگراف، یک یادداشت کوتاه و مستقل یا یک سکانس از یک فیلم بلند است (بابایی، ۱۳۹۶ش: ۱۷۳).

باتوجه به مباحث ذکر شده میان رکوعات و پاراگراف، مشابهت‌های زیادی یافت می‌شود. از جمله اینکه هر دو ساختمان یک متن، نوشته و یا یک سوره را می‌سازند و در کنار داشتن ارتباطی مؤثر، از استقلال معنایی برخوردار هستند و با تغییر موضوع، پاراگراف یا رکوع جدیدی را تشکیل می‌دهند. برای تقریب ذهنی علامت پاراگراف تورفتگی ابتدای متون در نظر گرفته شده است و رکوعات نیز با گذاشتن علامت «ع» در پایان محدوده آیات، نشانه‌گذاری شده است. در همین راستا برای یک پاراگراف مطلوب و مناسب قالبی در نظر گرفته شده است که رعایت آن در رکوعات قرآنی را مورد بررسی قرار داده تا از طریق آن، اشتباهات سیاق‌بندی‌های مفسران آشکار گردد.

تحلیل

بررسی ساختار پاراگراف

برخی معتقدند که پاراگراف‌ها قالب‌های ذهنی هستند که الزاماً آگاهانه نبوده؛ بلکه فطرتاً در ذهن نهفته و یا خود ذهن بر اساس تقلید از سخن دیگران آن را ایجاد می‌کند (امینی، ۱۳۸۹ش: ۵۷)، اما بر خلاف این دیدگاه که بر اساس آن ادعا می‌شود که پاراگراف از مقررات خاصی پیروی نمی‌کند؛ شروع هر بند با ارائه یک دیدگاه در جمله موضوع است و پس از آن، ایده اصلی توسط جملات بعدی به طور منسجم پشتیبانی می‌شود و در نهایت با تأیید مجدد جمله موضوع پاراگراف پایان می‌یابد (Rahman, 2022, p. 70). پاراگراف‌های منظم دارای چهار جزء هستند:

- ۱- جمله موضوع: یک ادعای بحث‌برانگیز را بیان می‌کند؛
- ۲- جمله پشتیبان یا حامی: برای ادعای مذکور مدرک و شواهدی را ارائه می‌دهد؛
- ۳- جمله تحلیل: نشان می‌دهد که چگونه مدعا اثبات شده و شواهد از مدعا حمایت می‌کنند؛
- ۴- جمله انتقالی: شامل انتقال مؤثر در بین پاراگراف‌ها است تا خواننده بتواند به طور منطقی متن را مطالعه کرده و ارتباطیابی کند (Yaghubyan & Dalalyan, 2023, p.p. 38,39).
- ۵- جمله یا جملات تحدیدی: این جمله مرتبط با جمله موضوع است و آوردن آن در پاراگراف اختیاری است. آن حاوی مطالبی است که در راستای مخالفت با فکر مرکزی پاراگراف به کار می‌رود و جمله موضوع را محدود می‌کند (سلطانی، ۱۳۹۶ش: ۴۶).

هر جمله از بند باید پاره‌ای اطلاعات به گستره آن بیفزاید تا اینکه اندیشه اصلی، کاملاً تبیین شود. بند خوب باید همچون داستان خوب آغاز و میان و انجामी داشته باشد (حرّی، ۱۳۶۰ش: ۵۹). هسته هر پاراگراف دارای فکر اصلی است که معمولاً در جمله

اول می‌آید و جملات دیگر آن را می‌پرورانند و توصیه می‌شود که در پایان هر پاراگراف، جمله‌ای که خلاصه و نتیجه بند را بیان می‌کند نیز ذکر شود (امینی، ۱۳۸۹: ۶۶). همچنین یک پایان خوب، پایانی است که در آن خواننده مطلبی را به طور کامل دریافته باشد و برای پاسخ به پرسش‌های جدیدی که در ذهن او ایجاد شده است، خواهان مطالعه پاراگراف بعدی باشد.

جمله موضوع، تا حدی روابط درون پاراگراف را تعیین می‌کند و از این نظر ممکن است مهم‌ترین اطلاعات پاراگراف را شامل شود؛ به عبارت دیگر جمله موضوع معمولاً مرور مختصری از محتوای پاراگراف را ارائه می‌دهد و خواننده را برای آنچه در ادامه می‌آید، آماده می‌سازد که در بیشتر موارد، اولین جمله پاراگراف است (yu, 2022, p. 132)؛ حتی برخی از تحقیقات زبان‌های اروپایی نشان می‌دهد که معمولاً لحن جمله آغازین پاراگراف‌ها، تا حد زیادی از سایر جملات متمایز است (امینی، ۱۳۸۹: ش: ۶۵). این ساختار که در مورد یک پاراگراف استاندارد صدق می‌کند، در رکوعات نیز دیده می‌شود و دانستن این موضوع و به کارگیری این واحدهای معنایی در تفسیر قرآن، فهم محتوای یک سوره را آسان‌تر کرده و بسیاری از زوایای پنهان یک سوره را آشکار می‌سازد.

کاربست خوانش پاراگرافی در رکوع یازدهم سوره نحل

توجه به رکوعات در خوانش و فهم مباحث قرآنی باعث می‌شود که تا حد زیادی انسجام و ارتباط میان آیات درک شود و به تبع آن مفاهیم عمیق‌تری از مطالب قرآن کسب گردد به عنوان نمونه رکوع یازدهم سوره نحل که محدوده آیات ۷۷ تا ۸۳ این سوره را در برمی‌گیرد.

اگر بخواهیم جملات مبنایی یک پاراگراف استاندارد را بر روی این رکوع نشان دهیم می‌توانیم چنین ساختاری را برای آن بیان کنیم:

جمله موضوع: آیه ۷۷ سوره نحل به عنوان ابتدایی‌ترین مبحث مطرح شده در این رکوع نقش جمله موضوع را دارد. درواقع این آیه به قدرت و علم بی‌کرانه الهی و نزدیک بودن قیامت اشاره می‌کند و به این طریق به دو شبهه اساسی منکران معاد در زمینه آگاهی خداوند از ذرات پراکنده شده جسم پس از مرگ و توانایی او در جمع‌آوری مجدد آن‌ها در قالب جسم قبلی پاسخ می‌دهد. جملات پشتیبان: آیات ۷۸ تا ۸۱ را می‌توان به عنوان جملات پشتیبان این واحد معنا در نظر گرفت؛ چراکه در تأیید علم و قدرت بی‌نهایت الهی به کارآمدترین و اساسی‌ترین مواهب الهی خداوند به بشر اشاره می‌کند.

در این آیات ابتدا به نعمت علم و دانش سپس به ابزارهای شناخت برای کسب آن اشاره شده است. در ابتدای آیه ۷۸ انسان به عنوان موجودی که بدون هیچ‌گونه آگاهی بالفعلی متولد می‌شود، اشاره شده و پس از آن به نعمت‌های از قبیل السمع: شنوایی، البصر: بینایی، الأفئدة: قلب (عقل) به عنوان ابزارهای کسب آگاهی و شناخت اشاره می‌شود آیه ۷۹ نیز بیانگر قدرت و علم خداوند در طراحی و آفرینش پرندگان و اعطای قدرت پرواز آن‌هاست، درواقع این آیه نیز به عنوان جمله پشتیبان، درصدد تأیید علم و قدرت نامحدود خدا که در جمله موضوع، مبنای پاراگراف قرار گرفته است، هست.

از جهت دیگر چون مدعیان غیب از نحوه پرواز پرندگان (تطیر/ طیره) برای دستیابی به اسرار غیبی استفاده می‌کردند، خداوند به واسطه‌ی آیه ۷۷ هرگونه کسب علم و دانشی از طریق غیرطبیعی و بدون کمک گرفتن از ابزارهای شناخت و آیات الهی را مردود دانسته است و در آیه ۷۸ پرواز پرندگان را در قبضه قدرت خداوند می‌داند.

در آیه ۸۰ به نعمت الهی آرامش خانه‌ها و فواید چهارپایان اشاره شده است و آیه ۸۱ نیز نعمت پناهگاه‌های طبیعی و لباس‌های معمولی و حفاظتی را بیان می‌کند؛ لذا این جملات به‌نوعی در حکم جمله پشتیبان این واحد معنا به شمار می‌روند. جملات نتیجه‌گیری: آیات ۸۲ و ۸۳ به نتیجه‌گیری از بحث مطرح شده در این رکوع می‌پردازند؛ لذا آنان را می‌توان به‌عنوان جملات نتیجه واحد معنا در نظر گرفت.

درواقع این آیات به پیامبر اکرم (ص) تسلی خاطر می‌دهد که برخی از انسان‌ها باوجود داشتن ابزارهای شناخت و روبرو بودن با هرگونه نعمت خداوندی، از او روی برگردانده و خدا را انکار می‌کنند که این انکارشان ناشی از عدم آگاهی‌شان نیست؛ بلکه عوامل دیگری نظیر لجاجت، تعصب، آلودگی به شهوات و مادیات و... سبب انکار حق توسط ایشان شده است. به همین جهت خداوند وظیفه پیامبر (ص) را تنها پیام‌رسانی و روشنگری می‌داند.

جمله انتقالی: فراز «و اکثرهم الکافرون» در پایان آیه آخر این رکوع یعنی آیه ۸۳ نقش جمله انتقالی را برعهده دارد، زیرا فرایند گذار از رکوع یازدهم به رکوع دوازدهم (آیات ۸۴-۸۹) را تسهیل می‌کند. چگونگی این انتقال بر عهده تعبیر «الکافرون» در پایان رکوع یازدهم و تعبیر «للدین کفروا» در آیه آغازین رکوع دوازدهم است که ضمن حفظ این ارتباط، مبحث و موضوع جدید خود را بیان می‌کنند بدین صورت که در پایان رکوع دوازدهم به کافر بودن اکثر مشرکان پرداخته؛ یعنی کفران نعمت‌ها سبب گمراهی و شرک ایشان شده است و رکوع دوازدهم با اشاره به عاقبت اخروی این کافران شروع می‌شود که عذر ایشان پذیرفته نمی‌شود. ﴿ثُمَّ لَا يُوْذَنُ لِلدِّينِ كُفْرًا وَلَا هُمْ يَسْتَعْتَبُونَ﴾

به‌طور کلی این رکوع اشاراتی به قدرت خدا و عجز انسان دارد که یکی از مصادیق آن عدم دسترسی و ناآگاهی انسان‌ها از غیب آسمان‌ها و زمین، زمان و نحوه برپایی قیامت است. به همین دلیل در این راستا بیان می‌کند که آن‌گاه که از مادر متولد شدید؛ هیچ نمی‌دانستید و خدا به شما ابزار شناخت (چشم و گوش) داد ﴿وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ﴾ (نحل / ۷۸).

به‌عبارت دیگر این رکوع درباره ناتوانی و ناآگاهی بشر از غیب آسمان‌ها و زمین صحبت می‌کند؛ زیرا یکی از راه‌های گمراهی انسان‌ها، علاقه آنان به دانستن اخبار غیبی و سرسپردگی آنان در برابر مدعیان غیب‌دانی است. به همین جهت می‌توان گفت شاید آیه ﴿اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِيْ جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ﴾ (نحل / ۷۹) می‌تواند اشاره به فرهنگ تطیر^۱ داشته باشد که افرادی بر اساس نحوه پرواز پرندگان به کشف غیب می‌پرداختند تا بتوانند بهره‌گیری خود را از دنیا بیشتر کنند. به همین سبب خداوند در آیه مذکور بیان می‌کند که کسی جز خداوند آنان را در آسمان نگه دارد و نحوه حرکت آنان به مسأله غیب یا نیروهای اساطیری ارتباطی ندارد.

از جمله این آگاهی از غیب، زمان وقوع قیامت و چگونگی برپایی آن است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود. مشرکان در زمینه معاد جسمانی دو اشکال اساسی داشتند: چه کسی از ذرات پراکنده‌شده جسم ما، بعد از مرگ آگاه است؟ و چه کسی می‌تواند آن را دوباره جمع کند؟ پاسخ قرآن:

۱. خداوندی که همه چیز برای او شهود است از ذرات وجود افراد پس از مرگ هم اطلاع دارد: ﴿وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ﴾ (نحل / ۷۷)؛

^۱ یکی از خرافات مرسوم در جامعه اعراب جاهلیت تطیر نام دارد و آن به معنای فال زدن است. در واقع عرب از هر پرنده‌ای که در آسمان در حال حرکت بود انتظار خیر و شر داشت؛ به‌عنوان مثال اگر پرنده‌ای از سمت راست آن‌ها حرکت می‌کرد آن را به فال نیک گرفته و حرکت پرنده از سمت چپ را عامل شر و به فال بد می‌گرفتند و اولی را سانح و دومی را بارح می‌گفتند (شمس‌آبادی سبزواری، ۱۳۹۱).

۲. خداوند بر هر کاری تواناست و برپایی قیامت در کوتاه‌ترین زمان ممکن امکان‌پذیر است ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (نحل / ۷۷)؛

۳. تعبیر یک چشم برهم‌زدن: ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ﴾ (نحل / ۷۷).
قرآن به عنوان یک درس توحید و خداشناسی به مسئله نعمت‌های گوناگون پروردگار اشاره کرده است و در این بخش از نعمت‌ها، نخست به نعمت علم و دانش و ابزار شناخت اشاره کرده است.

۱. نعمت علم و دانش: ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا﴾ (نحل / ۷۸)؛
۲. ابزار شناخت ﴿وَجَعَلَ لَكُمُ﴾.

الف) «السَّمْعُ»: نعمت شنوایی؛ علت ابتدا آمدن این واژه این است که در نوزاد نخست گوش شروع به فعالیت می‌کند و سپس چشم‌ها؛

ب) «وَالْأَبْصَارُ»: نعمت بینایی؛

ج) «وَالْأَفْئِدَةُ»: به معنی قلب ولی با این تفاوت که معنای جوشش و افروختگی و به تعبیر دیگر تجزیه و تحلیل و ابتکار را نیز دارد.

۳. اشاره به اسرار خلقت و پرواز پرندگان: ﴿أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ﴾ (نحل / ۷۹).
۴. نعمت مسکن:

الف) محل بیتوته: ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا﴾ (نحل / ۸۰)؛

ب) خانه‌های سیار: ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا﴾ (نحل / ۸۰)؛

۵. اثاث: در اصل به معنای کثرت و درهم‌پیچیدگی است در اصل به معنای کثرت و درهم‌پیچیدگی است؛ اما در این آیه به معنای لوازم خانه است که معمولاً زیاد است. ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا﴾ (نحل / ۸۰)؛

۶. متاع: به معنای هر کالایی است که انسان از آن بهره می‌برد. ﴿وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ﴾ (نحل / ۸۰)؛

۷. سایه‌ها: ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا﴾ (نحل / ۸۱)؛

۸. پناهگاه‌های کوهستانی و غارها: ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا﴾ (نحل / ۸۱)؛

۹. پوشش‌ها: ﴿وَجَعَلَ لَكُم سَرَائِلَ تَقِيَكُمُ الْحَرَّ وَسَرَائِلَ تَقِيَكُمُ بَأْسَكُمْ﴾ (نحل / ۸۱)؛

نتیجه رکوع: سخن هرچقدر هم گیرا باشد تا در شنونده آمادگی وجود نداشته باشد، تأثیرگذار نخواهد بود. به همین دلیل است که قرآن می‌فرماید: ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ﴾ (نحل / ۸۲)؛

در پایان رکوع نیز بیان می‌کند که علت انکار ایمان، عدم شناخت کافران به تنهایی نبوده؛ بلکه عوامل دیگری نیز مانع آن شده است: ﴿يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُوهَا وَأَكْثَرُهُمْ الْكَافِرُونَ﴾ (نحل / ۸۳).

خوانش پیوسته رکوع به مثابه واحد معنا / پاراگراف

در ارتباط این گزاره‌ها با جمله موضوع این رکوع یعنی «لله غیب السموات و الارض» می‌توان چنین گفت که غیب در این رکوع مراتب متفاوت دارد و برخی از مراتب آن را می‌توان با علم دست‌یافت اما برخی از مراتب آن را اساساً از حیطه دسترسی بشر خارج نموده است. برای نمونه در همان آغاز رکوع خداوند می‌فرماید غیب آسمان‌ها و زمین نزد خداوند است. این تعبیر به نظر دقت بسیاری دارد. البته یکی از این موارد که غیب را خداوند از علم همگان مخفی داشته است «امر الساعه» است (نحل / ۷۷) در ادامه به ابزارهایی که خداوند در اختیار انسان‌ها قرار داده است تا بتوانند بخشی از غیب خداوند را کشف نمایند را آورده است؛ یعنی قوه شنوایی، بینایی و تفکر (نحل / ۷۸) در ادامه نیز به روش‌های نادرست در شناخت غیب خداوند از جمله تطییر اشاره می‌کند (نحل /

(۷۹) در ادامه رکوع تبیین مفهوم غیب در لایه‌هایی که برای انسان‌ها قابل شناسایی است با تعبیر «جعل» آورده شده است. یعنی خداوند چه ظرفیت‌ها، امکانات و پتانسیل‌هایی را در نعمت‌های ظاهری قرار داده است که انسان می‌تواند فراوری نماید. یعنی آن دسته از نعمت‌هایی که مستقیم قابل مصرف نیست. توضیح بیشتر اینکه برخی از نعمت‌ها مانند میوه‌ها و شیر و گوشت حیوانات مستقیم قابل استفاده است. اما برخی از آنها نیازمند فراوری است؛ یعنی باید فرایند تبدیل انجام شود. برای نمونه در بیان این رکوع ساخت وسایل خانه و زندگی از پشم و موی حیوانات و یا وجود برخی از سوراخ‌های در کوه‌ها که می‌تواند کاربری حفاظتی برای انسان‌ها داشته باشد و یا نعمت سربایل که انسان‌ها را از گرما و سرما محافظت می‌کند (نحل / ۸۰-۸۱) خداوند در مقام جمع‌بندی این رکوع می‌فرماید وظیفه تو ای پیامبر تبیین این نعمت‌های خداوندی است، اما برخی با اینکه این نعمت‌های خداوند را می‌شناسند؛ اما آن را انکار می‌کنند و اکثر ایشان اهل کفر/ کفران هستند (نحل / ۸۲-۸۳)

تمایز این رکوع نسبت به سایر رکوعاتی که در این سوره موضوع نعمت‌های خداوند را مطرح نموده‌اند در این است که در رکوعات دیگر مانند رکوع اول (آیات ۱-۹) و رکوع دوم (۱۰-۲۱) این سوره نعمت‌هایی که مستقیم قابل بهره‌برداری است آمده است. اما در این رکوع آن دسته از نعمت‌هایی ذکر شده است که در ظاهر نعمت به حساب نمی‌آیند؛ اما خداوند یک ظرفیتی را در آنها قرار داده است که لازم است شناسایی و مورد بهره‌برداری قرار گیرد. این فرایند می‌تواند توسط علم و یا... انجام شود. خداوند توجه انسان‌ها را در این رکوع به این نوع از نعمت‌ها جلب می‌کند و از کفران و انکار آنها بر حذر می‌دارد.

بازخوانی آسیب‌شناسانه سیاق‌بندی مفسران در مقایسه با محدوده رکوع

چنانچه گذشت، رکوع یازدهم، واحد معنایی مستقلی را تشکیل می‌دهد که هم از نظر محتوایی و هم از نظر ساختاری، کامل بوده و معنا و مضمون را به طور کامل به مخاطب منتقل می‌سازد؛ اما هر یک از مفسران دسته‌بندی‌های متفاوتی در تفسیر این رکوع از قرآن ارائه داده‌اند که در جدول زیر قابل مشاهده است:

مقایسه محدوده رکوع یازدهم در قرآن با سایر تفاسیر							
محدوده رکوع یازدهم در قرآن	تفسیر انوار درخشان	تفسیر من وحی القرآن	التفسیر الوسیط للقرآن الکریم	صفوة التفاسیر صابونی	تفسیر من هدی القرآن	تفسیر نمونه	تفسیر احسن الحدیث
۷۷- ۸۳	۷۸- ۸۳	۷۸- ۸۳	۷۷- ۸۳	۷۵- ۹۰	۷۵- ۸۳	۷۸- ۸۳	۷۸- ۸۹

بر اساس جدول فوق محدوده آیات انتخاب شده توسط برخی از تفاسیر مانند تفسیر صفوة التفاسیر صابونی بسیار بیشتر از مقدار رکوع یازدهم قرآن است و برخی از آن تنها در ابتدای محدوده انتخابی خود با رکوع یازدهم تفاوت دارند؛ مانند تفسیر نمونه، تفسیر من وحی القرآن و تفسیر من هدی القرآن و برخی نیز هم در ابتدا و هم در انتها اندک تفاوتی با محدود رکوع یازدهم دارند؛ مانند تفسیر احسن الحدیث، تفسیر الوسیط للقرآن الکریم و تفسیر انوار درخشان.

لازم به ذکر است که بی‌توجهی به هر یک از جملات موضوع و نتیجه، شکستن پاراگراف و بالعکس قرار گرفتن این واحد معنا در کنار سایر رکوعات، بدون در نظر گرفتن استقلال محتوایی آن، اشکالاتی را پدید می‌آورد. این اشکالات، فهم و درک رکوع به مثابه یک واحد معنا و در درجه بعدی هدف کل سوره را در برمی‌گیرد. این گونه اشکالات در سیاق‌بندی‌های مفسران به وفور وجود دارد و آسیب‌هایی را در تفسیر و خوانش متن پدیدار می‌سازد. به همین منظور، آسیب‌هایی که در صدد بی‌توجهی به این واحد معنا پدید آمده است را بررسی خواهیم نمود. این آسیب‌ها عبارت‌اند از:

الف) ایجاد فهم اشتباه از متن و مخدوش شدن هدف اصلی

محمدحسین همدانی صاحب تفسیر انوار درخشان در تفسیر قرآن، سیاق‌بندی که در نظر گرفته است؛ محدوده آیات ۷۸ تا ۸۹ سوره نحل است که به نوعی به رکوع یازدهم این سوره نزدیک است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق: ۹/ ۵۰۶).

این تفسیر از ابتدای محدوده رکوعی، یک آیه کمتر دارد و آیه ۷۸ را به عنوان شروع سیاق بندی خود در نظر گرفته است و بدون توجه به اهمیت آیه ۷۷ و نقش کلیدی آن در فهم معنای این واحد معنا به تفسیر پرداخته است؛ لذا در تفسیر آیه ۷۹ با مشکل مواجه شده است و چنین بیان می دارد که: «از نظر توحید افعالی پروردگار، این وسایل و نیروهایی را که در بال ها و سایر اعضای پرندگان نهاده شده؛ نادیده گرفته و ادامه پرواز و ایمن بودن آن ها را از سقوط به ساحت پروردگار نسبت می دهد» (همان: ۵۱۰).

درواقع آیه ۷۷ خداوند را صاحب غیب آسمان ها و زمین می داند و در کنار آن مسئله علم و قدرت بی نهایت خداوند را مطرح می سازد اگر مفسر در سیاق بندی خود این آیه را به عنوان مقدمه مباحث خود در نظر می گرفت می توانست در تفسیر آیه ۷۸ چنین نتیجه بگیرد که همان طور که خداوند از آشکار نهان آسمان ها و زمین خبر دارد و خود را عالم و آگاه به همه چیز معرفی می نماید، از وسایل و نیروهایی که در بال ها و سایر اعضای پرندگان قرار داده است آگاه است و آن را در ضمن کلام خود مطرح کرده است. درواقع برای آیات ۷۷ و ۷۹ می توان حالت لفونشر مرتب در نظر گرفت و بدین صورت ارتباط معنایی میان آنان را آشکار ساخت.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (نحل / ۷۷) ← أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ (نحل / ۷۹).

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (نحل / ۷۷) ← مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ (نحل / ۷۹).

به همین جهت برای فهم بهتر مطالب، لازم بود تا مفسر جمله موضوع واحد معنا (نحل / ۷۷) را در سیاق بندی خود در نظر می گرفت؛ چراکه آن در حکم سنگ بنای نوشته است و آیات بعدی بر اساس آن مفهوم می یابند.

از طرف دیگر رکوع در آیه ۸۳ به پایان می رسد؛ اما تفسیر انوار درخشان، سیاق خود را تا آیه ۸۹ ادامه می دهد و بحث هایی را بیان می کند که مستقل از بحث خداشناسی و توجه به نعمت های الهی است. به همین دلیل بهتر بود که این مباحث به عنوان یک موضوع جدید و متفاوت جدای از این سیاق مطرح می شد.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان محدوده آیات ۷۸-۸۹ را یک سیاق در نظر گرفته و به تفسیر مطالب پرداخته است (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش: ۱۲: ۴۴۹). در این تفسیر نیز به سبب اینکه آیه ۷۷ که ابتدای مبحث بوده است را جز سیاق در نظر نگرفته است در تفسیر آیه ۷۹ مشکلی نظیر تفسیر انوار درخشان پیدا کرده است و چنین بیان می دارد که: «خداوند تعالی در کلام مجیدش ناموس علیت و معلولیت را تصدیق نموده، سببیت اسباب طبیعی را قبول دارد پس چگونه در مسئله پرواز مرغان، آن را انکار کرده است؟» (همان: ۴۵۲). البته علامه در ادامه کلام درصدد اثبات این مطلب است که خداوند اسباب طبیعی را نیز در ضمن کلام در نظر گرفته است؛ اما اگر ایشان در محدوده سیاق بندی خود آیه ۷۷ را در نظر می گرفت، با چنین مشکلی روبرو نمی شد. همان طور که دیگر مفسرانی که این آیه را جز محدوده سیاقشان در نظر گرفته اند و با این مسئله روبرو نشده اند و موضوع نادیده گرفتن اسباب طبیعی توسط خداوند را مطرح نمی کنند.

علی اکبر قرشی در تفسیر احسن الحدیث محدوده آیات ۷۸ تا ۸۹ سوره نحل را به عنوان یک سیاق در نظر گرفته است که به محدوده رکوعی یازدهم این سوره نزدیک است (قرشی بنایی، ۱۳۷۵ ش: ۵ / ۴۷۵).

این تفسیر نیز از محدوده رکوعی استاندارد یک آیه را کمتر در نظر گرفته و شروع مباحث خود را از آیه ۷۸ بیان می کند. مفسر در تفسیر آیه ۷۷ بیان می کند که «نظام کنونی بالاخره منجر به آخرت می شود؛ امر آخرت در دست خداست و آن برای خدا مانند اشاره چشم، آسان است» (همان: ۴۷۴). ایشان این آیه را جزء سیاقی در نظر گرفتند که معادل رکوع دهم سوره نحل است و به کاربردن این آیه در انتهای مباحث رکوع دهم باعث ایجاد برداشت متفاوت می شود. درواقع جملات نهایی یک پاراگراف در حکم یکی از کلیدهای فهم مباحث است؛ چراکه خلاصه مطالب یک واحد معنا را بیان می کند. به همین جهت قرار گرفتن آیه ۷۷ در زمره مباحث سیاق قبلی باعث می شود که بحث اثبات برتری خدا نسبت به بت ها و بیان برتری مؤمنان نسبت به کافران که به صورت دو مثال در سیاق بیان شده است به حاشیه برده شده و بحث فناپذیر بودن دنیا اصل قرار گیرد و با این کار مخاطب در یافتن مبحث اصلی دچار مشکل شده و ممکن است چنین برداشت نماید که برتری مؤمنان نسبت به کافران چندان اهمیتی ندارد؛ زیرا مؤمن و کافر هر دو خواهند مرد و جهان در یک چشم به هم زدن نابود می شود. به همین سبب نوعی تفکر پوچ گرایی را القا می کند؛ لذا بهتر بود که آیه ۷۷ به عنوان پایه و اساس واحد معنایی رکوع یازدهم قرار گیرد و مفسر در تفسیر خود، شروع مباحثش را باتوجه به آن آغاز نماید.

(ب) ناهمگونی و عدم تناسب میان مباحث

همان‌طور که قبلاً ذکر شد تفسیر احسن الحدیث محدوده رکوعی آیات ۷۸-۸۹ از سوره نحل را به‌عنوان یک سیاق در نظر گرفته بود (همان: ۴۷۵).

آنچه از سخنان مفسر در مقدمه تفسیر این سیاق برمی‌آید علت ادامه‌دادن این واحد معنا تا آیه ۸۹ و خاتمه‌ندادن به این سیاق در آیه ۸۴ این بوده است که تمامی مواهب و نعمت‌هایی که در آیات ۷۸ تا ۸۱ به‌کاررفته است برای اتمام حجت ظالمان و مشرکان در روز قیامت است؛ درحالی‌که اگر مفسر آیه ۷۸ را جز این سیاق در نظر می‌گرفت متوجه می‌شد که خداوند در این سیاق درصدد اثبات علم و قدرت نامحدود خود است و سعی دارد تا با استناد به آفرینش اولیه موجودات، به شبهات و کنجکاو‌های مشرکان و معاندان قیامت در مورد آفرینش مجدد انسان‌ها و برپایی سریع صحنه قیامت پاسخ دهد. به همین منظور خداوند بیان می‌دارد که ساخته مجدد موجودات برایش زحمت چندانی ندارد و در کسری از ثانیه می‌تواند آن‌ها را پدید آورد به همین جهت آیات ۸۴ تا ۸۹ موضوع مستقلی را مطرح می‌کنند که باوجود داشتن ارتباط با محدوده آیات ۷۷ تا ۸۳، کاملاً مستقل بوده و بهتر بود که به‌صورت جداگانه در نظر گرفته می‌شد تا تناسب میان مطالب این واحد معنا حفظ می‌شد.

نزدیک‌ترین سیاقی که تفسیر صفة التفاسیر به رکوع یازدهم سوره نحل دارد محدوده آیات ۷۵ تا ۹۰ این سوره را شامل می‌شود (صابونی، ۱۴۲۱ ق: ۲/۱۲۴).

آیه ۷۵ به‌عنوان آیه ابتدایی این سیاق به ذکر مثالی می‌پردازد که در آن، خداوند انسان برده و ناتوان با فرد آزاد و توانمند مقایسه می‌شود؛ اما نکته‌ای که در اینجا بسیار مهم است این است که یک واحد معنا زمانی واحد معناست که از مقدمات و جملات موضوع تشکیل شده باشد و سپس برای تکمیل بحث از مثال‌هایی استفاده کند نه اینکه بدون ذکر مقدم به مثالی پرداخته و سپس خواهان نتیجه‌گیری از آن باشد؛ لذا آنچه اینجا باعث ناهمگونی میان مباحث شده است شیوه ناصحیح در انتخاب محدوده شروع آیات برای تفسیر نمودن آن است.

سیاق مشخص شده توسط تفسیر صفة التفاسیر با سه اصل مثبت و سه اصل منفی از برنامه‌های اجتماعی دین اسلام پایان می‌یابد؛ درحالی‌که شنونده هنوز منتظر شنیدن ادامه مباحث در مورد برنامه‌های دین اسلام است محدوده سیاق به پایان می‌رسد و ادامه مطالب در سیاق جدیدی عنوان می‌شود که این کار سبب می‌شود خواننده ارتباط مطالب را گم کند. علاوه بر این، سیاق در مورد سه موضوع کاملاً مستقل صحبت می‌کند و آن عبارت‌اند از:

۱. علت تفاوت انسان‌ها در برخورداری‌های مادی

۲. لزوم سرسپردگی در مقابل خداوند و بی‌توجهی مدعیان غیب‌گویی

۳. عالم قیامت و خبر از نحوه مجازات کافران

به همین جهت سیاق در نظر گرفته‌شده، فاقد همگونی مطالب است و بهتر بود محدوده‌ای توسط مفسر انتخاب می‌شد که تناسب مطالب در آن حفظ می‌شد.

محدوده سیاقی که محمدحسین فضل‌الله در تفسیر من وحی القرآن خود در نظر گرفته و به محدوده رکوع یازدهم هم نزدیک است آیات ۷۸ تا ۸۳ سوره نحل است (فضل‌الله، ۱۴۱۹ ق: ۱۳/۲۶۸).

سیاق‌بندی تفسیر من وحی القرآن از آیه ۷۸ آغاز می‌شود در صورتی‌که بحث از عالم غیب و شهادت و برپایی ناگهانی قیامت در پایان دو مثالی که خدا خود را با بت‌ها و مؤمنان را با مشرکان مقایسه می‌کند ناهمگون به نظر می‌رسد و تناسب بحث را به هم می‌ریزد.

علاوه بر این، آیه ۷۸ که از مقدمات شروع بحث است در پایان سیاق‌بندی قبلی قرار می‌گیرد؛ لذا مطرح کردن آیه ۷۷ که در مورد عالم غیب و شهادت است و از توانایی و قدرت الهی در برپایی ناگهانی صحنه قیامت صحبت می‌کند در کنار آیات رکوع دهم ناهمگون به نظر می‌رسد. گویا تناسب بحث در این قسمت از بین رفته است؛ چراکه خداوند پس از مطرح کردن دو مثال برای نشان دادن ناتوانی بت‌ها و کافران در برابر خود و مؤمنان در آیه ۷۷، ناگهان مسئله قیامت و قدرت خود در برپایی آن را مطرح می‌سازد که اگر این آیه نیز جز سیاق‌بندی بعدی قرار می‌گرفت، بهتر بود.

مفسر برای انتهای سیاق‌بندی خود آیه مناسبی را در نظر گرفته است؛ چراکه این واحد معنا تنها با آیه ۸۳ که نتیجه‌ای از رکوع را عنوان می‌کند به پایان می‌رسد و در نظر گرفتن آیات دیگر شایسته به نظر نمی‌رسد.

(ج) ازین رفتن ارتباط میان مباحث

مکارم شیرازی صاحب تفسیر نمونه محدوده آیات ۷۸ تا ۸۳ سوره نحل را به‌عنوان یک سیاق در نظر گرفته است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش: ۱۱/۳۳۳).

مکارم شیرازی در تفسیر نمونه در مورد آیه ۷۷ متوجه ناهمگونی مباحث آن با دیگر آیات محدوده رکوعی ۷۶-۷۱ شده است. به همین سبب درصدد توجیه ارتباط این آیه با دیگر آیات رکوع و اثبات درست بودن مکان آیه در محدوده‌ی سیاق‌بندی خود برآمده است و ذیل مطلب چنین بیان می‌کند که قرآن غالباً مباحث مربوط به توحید و مبارزه با شرک را با مسائل مربوط به دادگاه بزرگ قیامت می‌آمیزد در اینجا نیز خداوند پس از ذکر دو مثال در مورد اثبات توحید، با ذکر آیه در انتهای بحث به سراغ معاد می‌رود (همان: ۳۲۹).

در اینجا ارتباط آیه ۷۷ به‌عنوان مقدمه مباحث رکوع یازدهم نادیده گرفته شده است و مفسر با آوردن ادله همراه بودن مباحث توحید با قیامت ارتباط میان این آیه با آیات رکوع دهم را توجیه کرده است. شاید یکی از دلایلی که موجب ایجاد چنین اشتباهی در بیان ارتباط میان آیات در یک واحد معنا شده است؛ داشتن نقش جمله انتقالی آیه ۷۷ در کنار نقش جمله موضوع بودن آن است. لازم به ذکر است که مفسر انتهای محدوده سیاق خود را به‌درستی انتخاب کرده است و مباحث واحد معنای خود را به‌خوبی به پایان رسانده است.

(د) درهم آمیختگی مطالب

محمدتقی مدرسی نویسنده تفسیر من هدی القرآن است نزدیک‌ترین سیاقی که این تفسیر به رکوع یازدهم دارد؛ محدوده آیات ۷۵ تا ۸۳ سوره نحل است (مدرسی، ۱۴۱۹ ق: ۶/۹۶).

شروع محدوده آیات این سیاق نیز مانند تفسیر صفوة التفاسیر با مثال آغاز شده است؛ درحالی که یک واحد معنا، معمولاً با جملات خبری آغاز شده و برای تأیید و تصدیق آن جملات نمونه‌ها و مثال‌هایی ذکر می‌شود درواقع در این نوع سیاق‌بندی؛ مقدمات بحث که علت تفاوت در برخورداری‌ها را بیان می‌کند به‌تبع آن بحث بیهوده بودن پرستیدن بت‌ها و هر چیزی غیر از خداوند بیان می‌شود؛ چراکه آنان مالک چیزی در آسمان‌ها و زمین نیستند و در مقابل خدایی که همه چیز از آن اوست، هیچ‌و‌پوچ هستند. استدلالی که برای اثبات این بحث به کار می‌رود با بیان مثالی در این زمینه اثبات می‌شود و آن مقایسه برده ناتوان و بی‌چیز با شخص آزاد و ثروتمند است که البته به دیگران انفاق هم می‌کند. درواقع این بحث در آیه ۷۶ جمع می‌شود و خداوند با بیان یک استفهام انکاری بیهودگی کار یک مشرک در پرستش موجودی که نمی‌شنود و تعقل نمی‌کند در مقابل موحدی که نه‌تنها از عقاید شرک‌آمیز آزاد بوده؛ بلکه دیگران را به‌سوی عدالت هدایت می‌کند نشان می‌دهد. به همین سبب می‌توان گفت بحث بعدی از آیه ۷۷ آغاز شده که ابتدا موضوع علم و قدرت بیکران الهی مطرح می‌شود و سپس مباحث بعدی باتوجه‌به آن بیان می‌شود و در آیه ۸۳ چنین نتیجه‌گیری می‌کند که نقص در آیات و یا در وسایل معرفت انسان نیست؛ بلکه در اراده فرد کافر است که بر پایه آن تصمیم به کفر می‌گیرد (همان، ص ۱۰۵). به این صورت واحد معنا پایان می‌یابد این تفسیر در ابتدای سیاق‌بندی خود دو آیه‌ای را که مربوط رکوع قبلی است با مباحث خود درهم آمیخته است؛ اما در انتخاب آیه پایانی سیاق خود درست عمل کرده و تفسیر را در این واحد معنا به‌صورت صحیحی به نتیجه‌گیری رسانده است.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان در محدوده سیاق خود، آیه ۸۹ را به‌عنوان خاتمه بحث خود انتخاب کرده بود و باتوجه‌به آن چنین بیان می‌کند: «این آیات تعداد دیگری از نعمت‌های الهی را برمی‌شمارد و سپس کلام را معطوف به‌سوی نتیجه می‌کند که آن نتیجه حق محض در مسئله وحدانیت خدای تعالی در ربوبیت و در مسئله بعثت در قیامت و در مسئله نبوت و شرایع عیناً مانند دسته قبلی آیات است که در آن‌ها نیز برداشت سخن به همین منوال بود» (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش: ۱۲/۴۱۵).

در واقع علامه، نتایجی را برای یک واحد معنا در نظر گرفته است که مربوط به موضوعات متفاوتی است و این تفاوت و تنوع در نتیجه‌گیری ایشان کاملاً مشهود است. علت آمیختگی مباحث، خلط و ادغام دو رکوع یا واحد معنا است؛ بنابراین اگر این واحدهای معنا از یکدیگر تفکیک می‌شدند؛ چنین آمیختگی و ادغام در نتایج پدید نمی‌آمد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر در صدد است تا با خوانش رکوع یازدهم سوره نحل به‌مثابه یک واحد معنا/پاراگراف/ بند به دنبال پاسخ به دو سؤال اصلی باشد. اول آنکه این رویکرد خوانشی، چگونه می‌تواند انسجام لفظی و معنایی آیات محدوده خود را نشان دهد؟ و دوم اینکه مهم‌ترین آسیب‌های عدم توجه به این رویکرد در سیاق‌بندی مفسران کدام است؟

در پاسخ به سؤال اول پژوهش باید گفت، خوانش رکوع یازدهم به‌مثابه واحد معنا نشان داد که آیات ۷۷ تا ۸۳ سوره نحل از نظر ساختاری و محتوایی، همچون یک پاراگراف در یک نوشته است و آن همچون یک واحد معنا، خوانش می‌شود. در این مطالعه، جمله موضوع، جمله پشتیبان، جمله نتیجه و جمله انتقالی مشخص شد. آنچه سبب اتصال و انسجام شکلی - محتوایی آیات این رکوع است. موضوع «غیب آسمان‌ها و زمین در دست خداوند است» بر این اساس خداوند برخی از غیبش را از همگان مخفی داشته است. از سی دیگر ابزارهایی را برای شناخت برخی از ابعاد غیب خویش به انسان‌ها عطا نموده است و در همین رکوع آسیب راه‌های نادرست در آشنایی با غیب آسمان‌ها و زمین نمایان شده است و در نهایت جلوه‌هایی از غیب خویش را با تعبیر جعل بازگو نموده است.

در پاسخ به سؤال دوم، عملکرد ۷ مفسر در تعیین محدوده کلام در آیات مربوطه بررسی شد. برخی از مفسران در سیاق‌بندی‌های خود، آیات ابتدایی واحد معنا را جزء محدوده سیاق‌بندی خود در نظر نگرفته بودند؛ همین مطلب موجب شد تا جمله اصلی واحد معنا که در رئوس مباحث قرار می‌گیرد و بالتبع، بقیه آیات جهت اثبات آن، در پی می‌آیند، از مطلب اصلی جدا شده و همین موضوع سبب از بین رفتن روابط کلام، ناهمگونی و عدم تناسب میان آیات و دور شدن از هدف اصلی سوره می‌گردد. لازم به ذکر است که همین مطلب در مورد بی‌توجهی به اختتام کلام، و افزودن آیه ابتدای رکوع بعدی به انتهای رکوع موردنظر نیز صدق می‌کند و خواننده را با مشکلاتی در فهم روبه‌رو ساخته است.

در مقابل نیز عده‌ای دیگر از مفسران، در سیاق‌بندی‌های خود، چند رکوع را به‌عنوان یک سیاق و یا بالعکس یک رکوع را به چند سیاق مجزا تقسیم کرده‌اند که آن نیز سبب شکسته شدن دلالت واحد معنا گردیده و مشکلاتی نظیر دور شدن از هدف اصلی و سردرگمی مخاطب، درهم‌آمیختگی مطالب و بی‌هدف بودن جلوه‌دادن آیات را پدید آورده است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

سهم نویسندگان در تهیه و تدوین این اثر، متناسب با ترتیب درج نام آنان است.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

در طول آماده‌سازی این اثر، نویسنده/نویسندگان از ChatGPT، مدل GPT-6 Thinking، به منظور تهیه چکیده مبسوط و اصلاح فرمت منابع بر اساس APA، استفاده کرده‌اند. پس از بهره‌گیری از این ابزار، نویسنده/نویسندگان مطالب تولیدشده را در صورت نیاز بررسی، اصلاح و ویرایش کرده و مسئولیت کامل محتوای نهایی اثر را بر عهده می‌گیرند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

داده‌های پژوهش حاضر از طریق درخواست از نویسندگان قابل دسترسی است.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر نظرات ارزشمندشان سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- ابن فرقد شیبانی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰ ق). *الکسب*. عبد الهادی حرصونی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۸ ق). *لسان العرب*. دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- احمدیار، محمدحسین، ولوی، سیمین، و باقر، علیرضا. (۱۴۰۰ ش). بلاغت سامی و قواعد نظم متقارن و نقد و بررسی آن در سوره صف. *پژوهش‌های ادبی - قرآنی*، ۹(۴)، ۶۳-۲۶.
- اقبال، محمد مظفر. (بی‌تا). خلاصه القرآن رکوع به رکوع. بیت العلوم.
- اکبری، محمود. (۱۳۸۷ ش). *صدف‌های قرآنی: در ویژگی‌ها و نکته‌های تربیتی، ادبی و... فتیان*.
- الهیان، لیلا. (۱۳۹۱ ش). بررسی اهمیت بافت در پژوهش‌های ادبی. *پژوهش‌های ادبی*، ۹(۳۶-۳۷).
- امینی، محمدرضا. (۱۳۸۹ ش). تعریف بند (پاراگراف) در نثر فارسی. *کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*، ۱۱(۲۰)، ۸۶-۵۵. <https://doi.org/10.29252/kavosh.2010.2505>
- بابایی، رضا. (۱۳۹۶ ش). *بهتر بنویسیم: درس‌نامه درست‌نویسی، ساده‌نویسی و زیبانویسی*. نشر ادیان.
- بستانی، فؤاد افرام. (۱۳۷۵ ش). *فرهنگ ابجدی*. اسلامی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ ش). *تاج اللغة وصحاح العربیة*. دار العلم للملایین.
- حرّی، عباس. (۱۳۶۰ ش). *آیین نگارش علمی*. هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
- حسن‌بیگی، علی، و شهبازی، محمود. (۱۴۰۱ ش). رهیافتی بر تأثیر قرینه سیاق بر فهم قرآن و حدیث با رویکرد آسیب‌شناختی [زیر چاپ]. انتشارات دانشگاه اراک.
- حسینی همدانی، محمد. (۱۴۰۴ ق). *انوار درخشان در تفسیر قرآن*. لطفی.
- خامه‌گر، محمد. (۱۳۸۶ ش). *ساختار هندسی سوره‌های قرآن*. شرکت چاپ و نشر بین‌المللی، سازمان تبلیغات اسلامی.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۷ ش). *دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی*. دوستان.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴ ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. دار القلم.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۵ ش). *پرسش‌های قرآنی جوانان (۱): ترنم مهر*. پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۹ ش). *تفسیر قرآن مهر*. عصر ظهور.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، و جمعی از پژوهشگران قرآن. (۱۳۹۱ ش). *قرآن‌شناسی*. نسیم حیات.
- رفیعی مجومرد، زهرا، زارع زردینی، احمد، و میرحسینی، یحیی. (۱۴۰۳ ش). *خوانش رکوعات سوره نحل به مثابه واحد معنا* [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه میبد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی].
- روح‌بخش، علی. (۱۳۸۹ ش). *دانشنامه سوره‌های قرآنی*. ورع.
- زارع زردینی، احمد. (۱۳۹۵ ش). بررسی نظم در سوره‌های قرآن: کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین. *پژوهش‌نامه تفسیر و زبان قرآن*، ۱۵(۱)، ۴۶-۲۹.
- زارع زردینی، احمد، صحرایی اردکانی، کمال، و جنتی فیروزآبادی، صدیقه. (۱۴۰۰ ش). ساختارشناسی سوره مبارکه فتح در پرتو بلاغت سامی با تأکید بر تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوعات). *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*، ۱۰(۱)، ۱۸-۱.
- <https://doi.org/10.22108/nrgs.2020.124200.1559>

- زارع زردینی، احمد، لسانی فشارکی، محمدعلی، و خلیلی، میثم. (۱۳۹۸ ش). گونه‌شناسی ساختار چینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سوره بقره). پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ۸(۲)، ۷۳-۹۴. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2019.112167.1303>
- ستوده‌نیا، محمدرضا، قاسم‌نژاد، زهرا، و شاملی، نصرالله. (۱۳۹۳ ش). اثر سیاق در اختیار قرائات. مجمع ذخائر اسلامی.
- سلطانی، علی‌اصغر. (۱۳۹۶ ش). نگارش دانشگاهی: پاراگراف‌نویسی. نشر لوگوس.
- السندی، عبدالقیوم بن عبدالغفور بن قمر الدین. (۱۴۳۷ ق). مصطلح الركوع فی المصاحف: مدلوله، نشأته، وأقوال العلماء فيه. مجله تبیان للدراسات القرآنیة، ۲۴(۱)، ۷۳-۱۹.
- شهیدی، جعفر، معین، محمد، گروهی از نویسندگان، و دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳ ش). لغت‌نامه دهخدا. روزنه.
- شیبانی، محمد بن حسن، میس، خلیل، شمس‌الائمه سرخسی، محمد بن احمد، و مروزی، محمد بن احمد. (۱۴۰۹ ق). المبسوط. دار المعرفة.
- صابونی، محمدعلی. (۱۴۲۱ ق). صفوة التفاسیر. دار الفکر.
- صادقی تورانیشتی، میثم، میرحسینی، یحیی، و زارع زردینی، احمد. (۱۴۰۰ ش). رکوعات قرآنی؛ از پیشینه تاریخی تا کاربردها در فرهنگ اسلامی. مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، ۵(۱)، ۸۵-۱۰۸.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴ ش). ترجمه تفسیر المیزان (محمدباقر موسوی، مترجم). دفتر انتشارات اسلامی.
- علمی‌مهر، حسین. (۱۳۸۴ ش). آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران. مرکز جهانی علوم اسلامی.
- فضل‌الله، محمدحسین. (۱۴۱۹ ق). من وحی القرآن. دار الملک.
- قرآن کریم. (۱۳۸۷ ش). چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
- قرشی، علی‌اکبر. (۱۳۷۱ ش). قاموس قرآن. دارالکتب الاسلامیه.
- قرشی بنابی، علی‌اکبر. (۱۳۷۵ ش). تفسیر احسن الحدیث. بنیاد بعثت.
- لسانی فشارکی، محمدعلی. (بی‌تا). مبانی و قواعد تفسیر قرآن. دانشگاه قرآن و حدیث، مرکز آموزش الکترونیکی.
- لسانی فشارکی، محمدعلی، و مرادی زنجانی، حسین. (۱۳۹۴ ش). سوره‌شناسی: روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم. انتشارات نصایح.
- مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ ق). من هدی القرآن. دار محبی الحسین.
- مدیر شانه‌چی، کاظم. (۱۳۶۲ ش). قرآن‌های چاپی. مشکوة، ۲(۲).
- مستفید، حمیدرضا، و دولتی، کریم. (۱۳۸۴ ش). تقسیمات قرآنی و سور مکی و مدنی. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معین، محمد. (۱۳۸۷ ش). فرهنگ فارسی. هنرور.
- مکارم شیرازی، ناصر، و همکاران. (۱۳۷۶). تفسیر نمونه. چاپخانه مروی.
- مهنا، عبدالله بن علی. (۱۴۱۳ ق). لسان اللسان. دار الکتب العلمیه.

References

- Ahmadyar, M. H., Valavi, S., & Baqer, A. (1400 SH). Semitic rhetoric and the principles of symmetrical composition: A critical examination in Surah al-Saff. *Literary Quranic Researches*, 9(4), 26–63. [in Persian]
- Akbari, M. (1387 SH). *Quranic pearls: Educational, literary, and other characteristics and insights*. Fityān. [in Persian]
- Al-Jawhari, Ismail ibn Hammad. (1376 SH). *The crown of the language and the sound Arabic lexicon*. Dār al-‘Ilm lil-Malāyīn. [in Arabic]
- Al-Sabuni, M. A. (1421 AH). *The quintessence of Quranic commentaries*. Dār al-Fikr. [in Arabic]
- Alshammeri, M., Atwell, E., & Alsalka, M. A. (2021). Detecting semantic-based similarity between verses of the Quran with Doc2vec. *Procedia Computer Science*, 189, 351–358. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.05.104>
- Al-Sindi, Abd al-Qayyum ibn Abd al-Ghafur ibn Qamar al-Dīn. (1437 AH). The term ruku in Quranic codices: Its meaning, origin, and scholars’ views. *Majallat Tibyān lil-Dirāsāt al-Qur’ānīyah*, (24), 19–73. [in Arabic]
- Amini, M. R. (1389 SH). Defining the paragraph in Persian prose. *Kāvush-nāmah-yi Zabān va Adabīyāt-i Fārsī*, 11(20), 55–86. <https://doi.org/10.29252/kavosh.2010.2505> [in Persian]
- Babai, R. (1396 SH). *Writing better: A textbook on correct, clear, and elegant writing*. Nashr-i Adyān. [in Persian]
- Bustani, F. A. (1375 SH). *The Abjadi dictionary*. Islāmī. [in Persian]
- Elahian, L. (1391 SH). Examining the importance of context in literary research. *Pazhūhish-hā-yi Adabī*, 9(36–37). [in Persian]
- Fadlallah, M. H. (1419 AH). *From the inspiration of the Quran*. Dār al-Malik. [in Arabic]
- Harri, A. (1360 SH). *Principles of scientific writing*. Hay’at-i Umanā-yi Kitābkhānah-hā-yi ‘Umūmī-yi Kishvar. [in Persian]
- Hasanbeigi, A., & Shahbazi, M. (1401 SH). *An approach to the influence of contextual clues on understanding the Quran and hadith: A study of interpretive pitfalls* [In press]. Intishārāt-i Dānishgāh-i Arāk. [in Persian]
- The Holy Quran*. (1387 SH). Chāpkhānah-yi Buzurg-i Qur’ān-i Karīm. [in Arabic]
- Hosseini Hamadani, M. (1404 AH). *Radiant lights in the interpretation of the Quran*. Luṭfī. [in Persian]
- Ibn Farqad al-Shaybani, Muhammad ibn Hasan. (1400 AH). *Earning a livelihood*. ‘Abd al-Hādī Ḥarṣūnī. [in Arabic]
- Ibn Manzūr, Muhammad ibn Mukarram. (1408 AH). *The tongue of the Arabs*. Dār al-Fikr lil-Tibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī‘. [in Arabic]
- Iqbal, M. M. (n.d.). *A summary of the Quran, ruku by ruku*. Bayt al-‘Ulūm.
- Khamehgar, M. (1386 SH). *The geometric structure of Quranic surahs*. Shirkat-i Chāp va Nashr-i Bayn al-Milālī, Sāzmān-i Tablīghāt-i Islāmī. [in Persian]
- Khorramshahi, B. (1377 SH). *Encyclopedia of the Quran and Quranic studies*. Dūstān. [in Persian]
- Lesani Fisharaki, M. A. (n.d.). *Foundations and principles of Quranic interpretation*. Dānishgāh-i Qur’ān va Ḥadīṣ, Markaz-i Āmūzish-i Ilīktrūnīkī. [in Persian]
- Lesani Fisharaki, M. A., & Moradi Zanjani, H. (1394 SH). *Surah studies: A method for structural research on the Holy Quran*. Intishārāt-i Naṣāyih. [in Persian]
- Makarem Shirazi, N., & colleagues. (1376). *The exemplary commentary*. Chāpkhānah-yi Marvī. [in Persian]
- Modarresi, M. T. (1419 AH). *From the guidance of the Quran*. Dār Muḥibbī al-Ḥusayn. [in Arabic]
- Modir Shanechi, K. (1362 SH). Printed Qurans. *Mishkāṭ*, (2). [in Persian]

- Moein, M. (1387 SH). *Persian dictionary*. Hunarvar. [in Persian]
- Mostafid, H. R., & Dowlati, K. (1384 SH). *Quranic divisions and Meccan and Medinan surahs*. Sāzmān-i Chāp va Intishārāt-i Vizārat-i Farhang va Irshād-i Islāmī. [in Persian]
- Muhanna, Abd Allah ibn Ali. (1413 AH). *The tongue of the tongue*. Dār al-Kutub al-‘Ilmiyah. [in Arabic]
- Olumimehr, H. (1384 SH). *An introduction to the history of Quranic interpretation and exegetes*. Markaz-i Jahānī-yi ‘Ulūm-i Islāmī. [in Persian]
- Qarashi, A. A. (1371 SH). *Dictionary of the Quran*. Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [in Persian]
- Qarashi Bonabi, A. A. (1375 SH). *The best discourse: A Quranic commentary*. Bunyād-i Bi‘ṣat. [in Persian]
- Rafiei Majumard, Z., Zarezardini, A., & Mirhosseini, Y. (1403 SH). *Reading the ruku divisions of Surah al-Nahl as units of meaning* [Master’s thesis, Dānishgāh-i Maybud, Dānishkadāh-yi Ilāhīyāt va Ma‘ārif-i Islāmī]. [in Persian]
- Raghib Isfahani, Husayn ibn Muhammad. (1404 AH). *Vocabulary of the Quran*. Dār al-Qalam. [in Arabic]
- Rahman, M. M. (2022). The essentials of paragraph writing to develop writing skill. *Global Journal of Human-Social Science*, 22(G5), 71–75. <https://doi.org/10.34257/GJHSSGVOL22IS5PG71>
- Rezaei Isfahani, M. A. (1385 SH). *Young people’s Quranic questions (1): The melody of affection*. Pazhūhish-hā-yi Tafsīr va ‘Ulūm-i Qur’ān. [in Persian]
- Rezaei Isfahani, M. A. (1389 SH). *The Mehr Quranic commentary*. ‘Aṣr-i Zuhūr. [in Persian]
- Rezaei Isfahani, M. A., & a group of Quranic researchers. (1391 SH). *Quranic studies*. Nasīm-i Ḥayāt. [in Persian]
- Rodgers, P. C. (1966). A discourse-centered rhetoric of the paragraph. *College Composition and Communication*, 17(1), 2–11. <https://doi.org/10.2307/354051>
- Ruhbakhsh, A. (1389 SH). *Encyclopedia of Quranic surahs*. Vara‘. [in Persian]
- Sadeghi Turanposhti, M., Mirhosseini, Y., & Zarezardini, A. (1400 SH). Quranic ruku divisions: From historical background to applications in Islamic culture. *Quranic Studies and Islamic Culture*, 5(1), 85–108. [in Persian]
- Šafranĵ, J., Bogdanović, V., & Bulatović, V. (2022). Paragraph development in scientific and technical writing. In G. Vladić (Ed.), *Proceedings: 11th International Symposium on Graphic Engineering and Design GRID 2022* (pp. 593–598). University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences, Department of Graphic Engineering and Design. <https://doi.org/10.24867/GRID-2022-p65>
- Shahidi, J., Moein, M., a group of authors, & Dehkhoda, A. A. (1373 SH). *Dehkhoda dictionary*. Rawzanah. [in Persian]
- Shaybani, Muhammad ibn Hasan, Mays, K., Shams al-Aimma al-Sarakhsi, Muhammad ibn Ahmad, & Marwazi, Muhammad ibn Ahmad. (1409 AH). *The comprehensive compendium*. Dār al-Ma‘rifah. [in Arabic]
- Soltani, A. A. (1396 SH). *Academic writing: Paragraph writing*. Nashr-i Lūgūs. [in Persian]
- Sotudehnia, M. R., Ghasemnejad, Z., & Shameli, N. (1393 SH). *The effect of context on selecting Quranic readings*. Majma‘-i Zakhā’ir-i Islāmī. [in Persian]
- Tabatabai, M. H. (1374 SH). *Persian translation of the Al-Mizan Quranic commentary* (M. B. Mousavi, Trans.). Daftar-i Intishārāt-i Islāmī. [in Persian]
- Yaghubyan, M., & Dalalyan, M. (2023). Paragraph construction in “The Great Gatsby” by F. S. Fitzgerald and its Armenian translation. *Foreign Languages in Higher Education*, 27(1), 34–44. <https://doi.org/10.46991/FLHE/2023.27.1.034>

- Yu, S. (2022). Paragraph comprehension from the perspective of conjunctions and structure under structuralism. *English Language Teaching*, 15(7), 127–135. <https://doi.org/10.5539/elt.v15n7p127>
- Zarezardini, A. (1395 SH). Examining coherence in Quranic surahs: An attempt to uncover coherence in Surah Yasin. *Pazhūhish-nāmah-yi Tafsīr va Zabān-i Qur'ān*, 5(1), 29–46. [in Persian]
- Zarezardini, A., Lesani Fisharaki, M. A., & Khalili, M. (1398 SH). A typology of verse arrangement in Quranic ruku divisions: A case study of Surah al-Baqarah. *Pazhūhish-hā-yi Zabān-shinākhtī-yi Qur'ān*, 8(2), 73–94. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2019.112167.1303> [in Persian]
- Zarezardini, A., Sahraei Ardakani, K., & Jannati Firouzabadi, S. (1400 SH). Structural analysis of Surah al-Fath in the light of Semitic rhetoric, with emphasis on dividing the Quran into 555 thematic units (ruku divisions). *Pazhūhish-hā-yi Zabān-shinākhtī-yi Qur'ān*, 10(1), 1–18. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2020.124200.1559> [in Persian]